

Kontinuitás és diszkontinuitás kérdése Magyarország vármegyei tisztikaraiban (A reformkor végétől a kiegyezést követő újjászervezésig)¹

A vármegyei hivatalnoki kar szabadságharc utáni történetével kapcsolatban a magyar történetírásban a passzív ellenállás tétele volt a meghatározó elmélet. A szakirodalom általánosan elfogadta azt az alapelvet, hogy a szabadságharc után a magyar nemesi elit visszahúzódott/ kiszorult a vármegyei élet irányító pozícióiból és birtokaira húzódva vészelté át a neoabszolutizmus éveit. A XIX. század végi történeti munkák szerint a neoabszolutizmus korának hivatalnoki elitje alapvetően elszakadt a magyar társadalomtól és idegen születésű ciszlajtán hivatalnokokból állt. Bár már Beksics Gusztáv és Berzeviczy Albert munkái is támaszkodtak a kor sematizmusaira, cím- és tisztinévtáira - megemlítve, hogy az általánosan elfogadott képtől eltekintve sokkal több magyar szolgált a hivatalokban, mint arra korábban következtettek - a tétel csak annyiban módosult, hogy a korszak kurzusváltásai a különböző korszakok hivatalnoki garnitúrái között, megszakították kontinuitást és az ekkor tömegesen szolgálatba álló magyarok valamint a reformkori, 1848-49-es és a dualizmuskori elit között nincs, vagy minimális a kapcsolat.² A passzív ellenállás erejét és hatását sokan sokféleképpen értékelték, de tényét és különösen a hivatalvállalás sajátosságait nem kérdőjelezték meg. Az egzakt, statisztikai alapú vizsgálattal azonban adós maradt a történettudomány. Pedig a hivatalvállalás a passzív ellenállásnak az a szelete, amelyet valós számszerű adatokkal is dokumentálni lehet. Hiszen az egyéni ellenállási jelenségek - az öltözködésben, relikviák rejtegetésében, szimpátia és antipátia kinyilvánításában megnyilvánuló ellenállást részletesen elemezte Deák Ágnes³ - természetes velejárói egy eltiport szabadságküzdelmet folytató

¹ Jelen tanulmány a „Magyarország vármegyei tisztikarai a reformkor végétől a kiegyezésig” címet viselő PhD értekezés végső következtetéseit foglalja össze, kiegészítve annak lezárása után feldolgozott újabb források adataival. Az adatgyűjtés a Faludy Ferenc Akadémia és a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány, Osztrák-Magyar Közös Múlt szakalapítványának támogatását is elnyerte, ezt ezúttal is megköszönöm a kurátoroknak. A disszertáció teljes szövege a tervek szerint 2003 folyamán fog megjelenni a Belvedere Meridionale Kiadó gondozásában.

² Beksics Gusztáv: Ferenc József és kora. In: Magyar nemzet története. Szerkesztette Szilágyi Sándor. X. kötet. Budapest, 1898. 472-474.; Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon, 1848-65. Budapest 1922-1932. (A továbbiakban: Berzeviczy) I. 158., 193., III. 367-369.

³ Deák Ágnes: Társadalmi ellenállási stratégiák Magyarországon az abszolutista kormányzat ellen 1851-52-ben. In: AETAS 1995/4.

nép történelmének. Az adózási morál gyengülése nem csupán az ellenállás, hanem a megváltozott polgári viszonyok következményei is lehetet. A tudatosan vállalt ellenállás mérhető és rendszerhez kapcsolható eleme lehet a hivatalviselés visszautasítása, a rendszer szolgálatának megtagadása.

A történelmi folyamatok statisztikai alapú megközelítése a modern történetírás egyik meghatározó szeletét képezi. A modern technika, a számítógépek megjelenése, az adatbázis-kezelés fejlődése lehetőséget teremtett az eddig szinte lehetetlen feladatot jelentő hatalmas mennyiségű adatsorok elemzésére. Nem véletlen tehát, hogy napjainkban jutottunk el oda, hogy a hivatalnoki kar statisztikai alapú feltárását elvégezzük. Benedek Gábor kutatásai alapján tudjuk, hogy a ciszlajtán hivatalnokok aránya a vármegyék szolgabírósági alkalmazottai között országos átlagban 23,1 %-ot tett ki, a maximumot a soproni kerület 38, a minimumot pedig pest-budai kerület 11 %-a szolgáltatta.⁴ Ezen kutatási eredmények alapján azonban még nem jutunk közelebb a kontinuitás lényeges kérdéséhez, hiszen ebből ugyan következik, hogy a fennmaradó rész magyarországi születésű volt, az azonban nem, hogy átfedések lettek volna az alkotmányos időszakok és az abszolutista rendszer hivatali garnitúrája között. Ennek vizsgálatát végeztük el korábbi kutatásaink során, ennek eredményeit közöljük tanulmányunkban, kiegészítve a kiegészítést követő nyugdíjaztatás szintén fontos kérdésnek friss vizsgálatával.

Célunk az ország minél nagyobb területére kiterjedő adatbázis létrehozása és ennek statisztikai alapú vizsgálata volt. Meg kellett határozni az adatbázis elemzésének alapvető szempontjait, ezek a következők lettek: meghatározni, hogy a XIX. század nagy rendszerváltozásai milyen hatással voltak a közigazgatási apparátusra, a kontinuitás, vagy éppen a diszkontinuitás volt jellemző a vizsgált politikai korszakban? Kik, milyen társadalmi gyökerekkel rendelkező emberek vállaltak hivatalt a Bach-korszakban? Mi lett a sorsa a reformkor liberális vármegyei nemességének, mennyire tartott igényt a közreműködésükre az új rendszer? Kik töltötték be az esetleg felszabadult helyeket? Milyen átalakulást eredményeztek a hatvanas évek kurzusváltásai? Bizonyíthatjuk vagy cáfolhatjuk egy olyan szakképzett apparátus létét, amely függetlenül magától a napi eseményektől, szolgálatvállalását hivatásnak és nem politikai állásfoglalásnak minősítette? A hivatalvállalókat azonban az önkényuralmi igazgatásnak is alkalmaznia kellett; a közigazgatás vezetőit vajon milyen elvek irányították, és pontosan milyen arányban alkalmaztak olyan személyeket, akik a forradalmi időkben kompromittáltak magukat? Kimutathatóak-e különbségek a hivatali ranglétra alacsonyabb illetve magasabb fokán állók megítélése között?

A feltett kérdésekre adandó válaszok keresése közben meg kellett határozni azon vármegyéket, melyekre a kutatás kiterjedt. Alapvetően a szorosan vett Magyarország vizsgálatát tűztük ki célul, ezért az erdélyi és a horvátországi vár-

⁴ Benedek Gábor: Cislajtániai tisztviselők a neobaszolizmuskori Magyarországon. In: AETAS, 1995/4. (a továbbiakban: Benedek) 65.

megyék nem jöhettek számításba. A Magyarországon belüli választásnál különböző szempontokat lehetett figyelembe venni: a reformkori, szabadságharc alatti szerepet, regionális elhelyezkedést, a nemzetiségi viszonyokat, vallási megoszlást. Ezek alapján 6 vármegyét választottunk ki. A Dél-dunántúli régióból Baranya és Somogy vármegyét. A két szomszédos törvényhatóság igen eltérő jellemzőkkel rendelkezett: Baranya a konzervatív, Somogy pedig a reformer megyék közé tartozott, így egyéni jellemvonásaik alapján egy régió belül két különböző sajátosságokkal rendelkező vármegyét tudtunk összehasonlítani. Az Észak-magyarországi régióból Borsod valamint Heves és Külső-Szolnok vármegyére esett a választás. Heves a reformkori pártküzdelmek egyik legjelentősebb színtereként érdemel kiemelt figyelmet. Vele együtt kell elemezni Borsodot, hiszen egyebek mellett a két vármegye nemessége között szoros személyi kapcsolatok húzódtak. A Dél-alföldi régióból Csanád megyét választottuk, az 1854-1860-ig terjedő időszakra együtt elemeztük Békés megyével, hiszen a két megyehatóság ekkor közös irányítás alatt állt. Természetesen nem lehetett kihagyni az elemzésből a vezérvármegyét, Pest-Pilis-Soltot, amely megfigyeléseink szerint minden politikai kurzus időszakában „mintavármegyének” tekinthető. Az elemzett helyhatóságok között egyelőre nem szerepel felvidéki szlovák többségű, nyugat-magyarországi (Ausztriával közvetlenül érintkező), tiszántúli dominánsan református vallású terület. Munkánk következő lépéseként vizsgálatunkat ezen irányokba fejlesztjük tovább.

Ki kellett jelölni az időhatárokat is. Mivel alapvetően a közigazgatási apparátus személyi állományára jellemző tendenciákat tekintettük vizsgálatunk fő feladatának, a kezdő korszakhatárt egyértelműen a reformkor utolsó időszaka jelentette. A vizsgált időszak lezárása már sokkal problematikusabb. Több szempont figyelembevételére után az 1867-68-as időpont mellett döntöttünk. A reformkori tisztviselő állomány vizsgálata számára ez az időintervallum megfelelő, az ötvenes - és főleg a hatvanas években munkába állókra azonban nem. Ezért a nyugdíjaztatási adatok feldolgozásával teremtettünk kapcsolatot a dualizmus korával. A feldolgozott időszak megfelelő lehetőségeket kínál a kontinuitás kérdéseinek meghatározásához hiszen az 1840-es évek végétől a kiegyezésig tartó időszak, a magyar történelem egyik legmozgalmasabb szakaszaként komoly kihívásokkal szembesítette az azt megelőzőket és ezen belül kiemelten érintette a közigazgatási apparátusban résztvevő tisztviselői réteget.

A tanulmányunkban közölt adatok az adatbázisunk elemzése során készültek. Az adatbázis elkészítésekor először az adott korszakhatárok között szolgálatban állók névsorait kellett meghatározni. Az alkotmányos időszakok esetében a helyi levéltárakban fellelhető közgyűlési jegyzőkönyvek választási listáit, az önkényuralmi időszakokban pedig a Magyar Országos Levéltárban található kimutatásokat, valamint a nyomtatott sematizmusok adatait összesítettük. Az így kapott névsorok már lehetőséget nyújtottak ugyan az egyes életpályák jelentősebb csomópontjainak meghatározására, de még sok homályos pontot tartalmaztak, ezért a meglévő adatainkat tovább kellett bővíteni. Egyrészt a történeti irodalomban szereplő adatok felvételét végeztük el - itt több forrás még feldolgozásra vár - másrészt pedig az Országos Levéltár D 188-as fondjának személyi

kimutatási kartonjait dolgoztuk fel. Ezt a forrást külön is ki kell emelni, hiszen munkánk során ez a 12 csomónyi irat volt a legfontosabb, legtöbb adatot adó kútforrás. A szórt adatok összesítése után, a hat feldolgozott vármegyében körülbelül 10 000 közigazgatási és igazságszolgáltatási hivatalnokot sikerült kimutatni. Sok tekintetben még folytatnunk kell ennek fejlesztését, egyrészt az előbbieken említett szempontok alapján, másrészt pedig a hiányzó adatok pótlásával. A tisztviselők egy jelentős részénél - elsősorban az ötvenes évek igazságszolgáltatási hivatalnokai és a hatvanas években munkájukat megkezdők esetében - egy, vagy csak néhány adat szerepel, itt új forráscsoportokat kellett feltárni, így jutottunk el a nyugdíjaztatás kérdéséhez.⁵

A különböző korszakhatárokon belül több időhorizontban végeztünk statisztikai kimutatásokat és elemzéseket a szolgálatban álló apparátusról. A vizsgált időszakok a következők voltak: a reformkor utolsó tisztújítása, 1848-49 kurzusváltásai - abban az esetben, ha az adott vármegyében voltak ilyenek, - a Bach-féle provizóriumtól az 1851-es és 1853-54-es év - a provizórium kezdő és végpontja -, a definitívum 1856-os és 1859-es éve, az 1860-61-es választások, az 1863-as év - a Schmerling-provizórium középpontján az egész országra kiterjedő adatokkal rendelkezünk - és az 1867-68-as alkotmányos fordulat. Ezen horizontokon szolgálhatunk tehát statisztikai adatokkal. A számítások elvégzésekor fontosnak tartottuk, hogy az apparátus különböző szintjeit egyenként is megvizsgáljuk. Ezért a hivatali állásokat három kategóriába - vezető, középvezető és beosztott - soroltuk, a besorolásnál egyrészt a társadalmi presztízszt, másrészt a fizetési kategóriákat vettük figyelembe. Az elemzés során a tisztikar előéletét, további szolgálatát, az egyes kategóriák jellemzőit (születési hely és idő, képzettség, nyelvtudás, hivatali karrier) tekintettük át.

1. Reformkori elit és az 1848-49-es forradalom és szabadságharc

A reformkort lezáró 1848-as átalakulás lehetőséget kínált a vármegyei tisztikarok résztvevőinek az eddigieknél gyorsabb emelkedésre, hiszen általában minden elemzett vármegyére igaz az a megállapítás, hogy a forradalmi átalakulás hatására megélnékvált az apparátus fluktuációja. Az 1848-ban szolgálatban állók, bizonyos szempontból az 1848. évi XVII. tc. tisztújítást tiltó rendelkezésének következtében a reformkori elitből származtak. A Batthyány-kormánynak szüksége volt a közigazgatási, igazságszolgáltatási tapasztalatokkal rendelkező, ezért az áprilisi törvények életbeléptetésénél nélkülözhetetlen, (politikailag ugyan gyakran nem

⁵ Az adatbázis legfontosabb forrásai a következők: A feldolgozásban szereplő megyei levéltárak reformkori, 1848-49-es, 1860-61-es és 1867-68-as közgyűlési jegyzőkönyvei; MOL D 54., D 55., D 81., D 82., D 185., D 188., D 189., D 199. D 225.-es fondok adatai; Emich Gusztáv Nagy Képes Naptára. Pest, 1861.; Hof- und Staats-Handbuch Des Kaisersthumes Österreich IV. Teil. Königreich Ungarn. für das Jahr 1856-1860. Wien, 1856-1860.; Magyarország tisztika 1862-ben. Pest, 1862.; Magyarország tisztika névtára 1863. Pest, 1863.; Müller Gyula Nagy Naptára 1854-re. Pest, 1853.

teljesen megbízhatónak számító) hivatalnokokra.⁶ A gyakorlati követelmények hatására tehát a kontinuitás fenntartása mellett döntöttek. A tisztújítások helyett azonban gyakran volt szükség a megürült állások betöltésére.

Az 1848-49-es hivatalnokok ⁷												
	Reformkori múlt (%)				Szolgálat a Bach-korszakban (%)				Véglegesen távozott (%)			
	Ösz-szes	Ve-zető	Közép-vezető	Beosz-tott	Ösz-szes	Ve-zető	Közép-vezető	Beosz-tott	Ösz-szes	Ve-zető	Közép-vezető	Beosz-tott
Pest-Pilis-Solt	82	90	87,5	68	25	20	37,5	18	43,3	25	33	50
Heves és Külső-Szolnok	52	91	55	9	40,5	27,3	50	36,3	42,8	36,4	40	54,5
Borsod	79	72	83	80,7	35,7	16,6	45,8	38,5	44	50	37,5	38,5
Baranya	78,4	92,8	66,6	72,7	46	42,8	50	45,4	12	14,3	16,6	45,4
Somogy	75	92,8	77,7	70	30,7	28,6	33,3	30	11,5	7	16,6	10
Csanád	78,6	83,3	85	60	43	41,6	35	60	26,3	8,3	50	40

A táblázat adatai jól mutatják, hogy szinte minden elemzett vármegye meghatározó reformkori gyökerekkel rendelkezett. Ez alól csupán a Heves megyei tisztikar és azon belül is a beosztotti kategória jelentett kivételt. Pesten, Hevesben és Borsodban magas a szabadságharc után véglegesen állást elhagyók aránya, de érdemes külön is felhívni a figyelmet a Bach-korszak felé kimutatható jelentős kontinuitással.

Az 1848-49 folyamán császári megszállás alá került vármegyék tisztikara az 1848-as nemzedék utóda volt, de nem teljesen azonos azzal, hiszen a politikailag leginkább kompromittálódottaknak menekülniük kellett és több személy bizonyíthatóan visszahúzódott a hivatalvállalástól. A felszabadulás után (Pest-Pilis-Solt és Somogy vármegye esetében) a központi magyar kormányzat elvárásainak megfelelően, a kormánybiztosok radikális átalakulást hajtottak végre. Ez ellen Pest-Pilis-Solt vármegye bizottmánya tiltakozott, de végül is végrehajtotta Kossuth Lajos kormányzó elnöknek a megyei autonómiába erőszakosan beavatkozó utasítását.⁸ Ebben az esetben tehát a kontinuitás határozott megszakadását

⁶ Stipta István: Törekvések a vármegyék polgári átalakítására. Tervezetek, javaslatok, törvények. Budapest, 1995. 64.

⁷ A császári megszállás alá került vármegyék esetében a megszállás előtti adatok szerepelnek!

⁸ Kossuth nyílt rendelete Batta Sámuel pestmegyei főszolgabírónak, Pest megye törvényhatósági életének újjászervezésére és az árulók elleni eljárásra. Gödöllő, 1849. április 9. In.: Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. Második rész 1849. január 1.-1849. április 14. Sajtó alá rendezte: Barta István. Budapest, 1953. 850-854.

kell regisztrálnunk. Ez azonban nem lehetett döntő, hiszen a katonai helyzet alakulása nem engedte stabilizálódni az átszervezett megyei tisztikarokat. A kormánybiztosok által hivatalhoz juttatott személyek az abszolutizmus időszakában politikailag megbízhatatlannak, „kompromittálódottnak” számítottak és gyakran hadbíróági ítélettel kellett szembenézniük. Az időlegesen megszállás alá került Heves és Külső-Szolnok vármegye esetében is nagyfokú változásokat tapasztaltunk, melyek jól követték az 1848-49-es időszak csomópontjait, ezért a hivatali állásokról való lemondás mögött elsősorban politikai indítékokat valószínűsíthetünk. Hasonló tendenciák figyelhetők meg Csanád és Borsod esetében is. Politikai motivációval indokolható lemondások mellett több olyan hivatalnok helyett kellett újat választani, akik népképviselők lettek vagy a hadseregben váltak hosszabb, rövidebb ideig tartó szolgálatot.

A császári megszállás alá került vármegyék												
A császári megszállás alatt												
	Reformkori és 1848-as szereplés (%)				Bach-korszak alatti szereplés (%)				Véglegesen távozott (%)			
	Ösz-szes	Ve-zető	Közép-vezető	Beosz-tott	Ösz-szes	Ve-zető	Közép-vezető	Beosz-tott	Ösz-szes	Ve-zető	Közép-vezető	Beosz-tott
Pest-Pilis-Solt	84,5	100	19	10,3	33,8	25	34,6	38	22,5	31,2	15,4	24
Baranya	77,5	80	84,6	66,6	42,5	46,6	38,4	41,6	37,5	33,3	38,4	41,6
Somogy	78,6	86	72,5	73	44,3	46,6	70	66,6	34,3	26,6	42,5	20
A császári csapatok távozása után helyreállított tisztikar												
Pest-Pilis-Solt	52,6	64,7	58,7	37,5	16,8	11,7	17,4	18,7	57	53	50	68,7
Somogy	37,8	42,8	39,6	30,5	7,7	14,3	9,4	0	67,7	57	64	82,6

Pest és Somogy vármegye tisztikarai esetében megfigyelhető, hogy a császári csapatok távozása után helyreállított tisztikar valóban sokkal kevésbé volt tekinthető a megyei nemesség politikai reprezentánsának, mint a megszállás alatti. Az eredeti reformkori tisztikar kiszolgálta a megszálló császári csapatokat, ezért távoznia kellett. Ez igazából azért érdekes, mert mind a két vármegye ellenzéki szellemiségű volt a reformkorban, tehát a továbbszolgálása nem igazán tekinthető politikailag motivált lépésnek.

2. A Bach-korszak tisztikarai

A szabadságharc leverése után a helyi alkotmányos tisztviselők egy ideig őrizték vezető szerepüket, tehát a magyar megyék nem kerültek idegen irányítás alá.

Különösen magas a volt alkotmányos tisztviselők részvétele közvetlenül a szabadságharc leverése után. Jellemző adalék, hogy a közigazgatás tényleges irányítói nem egy esetben erőteljesen tiltakoztak a haditörvényszékeken folyó purifikáció ellen, mivel az meglátásuk szerint az működésképtelenné tette a megyehatóságokat.⁹ A gyakorlati élet szükségszerűsége tehát ismét a kontinuitás fenntartását segítette elő. Emellett a beosztott kategóriákban már nagyszámban jelentek meg a fiatal diplomás hivatalnokok, az új generáció, melyre az a feladat várt, hogy néhány éven belül, a szükséges szakmai tapasztalatok megszerzése után átvegye a közigazgatás irányítását. Az adattárban több példát lehet találni a gyors karrierre, hiszen a legtehetségesebbek számára a rendszer biztosította a soron kívüli emelkedés lehetőségét. A generációváltás tehát általában alulról indult. Azonban a vezető beosztásban lévő hivatalnokok átlagéletkora is viszonylag alacsony volt, ebből arra lehet következtetni, hogy a továbbshozálók között a harmincas, negyvenes éveikben járó, ambiciózus tisztviselők felülreprezentáltak voltak a reformkor idősebb generációjához képest. Tehát a reformkori, 1848-49-es eliten belül is volt egy olyan korosztály, amely számára az önkényuralom kialakítása az emelkedés meggyorsulását eredményezte.

(*Az ide vonatkozó, **A Bach-korszak első időszakának tisztikarai, 1851 c. táblázat**ot ld. az 54. oldalon. A szerk.)

Az 1851-es tisztikarok alkotmányos szolgálat szempontjából látszólag két csoportra oszlanak; Pest-Pilis, Pest-Solt és Heves megye jelentősen elmarad a másik négy megye adataitól, azonban ha a vezető és középvezetői állásokat nézzük, akkor látható az alkotmányos tisztviselők általános dominanciája, gyakorlatilag egyetlen érték sem csökken 50 % alá. A tisztikarok egyelőre még alapvetően helyi származásúak, de már Borsod adataiban jelentős idegen származású magyar mutatható ki. A Bach-korszak utáni alkotmányos szolgálat szempontjából Heves és Pest adatai jelentik a minimumot, Borsod, Somogy és Baranya pedig a maximális szélső értéket. A rendszer bukása utáni távozás adatai magasak, azonban meg kell jegyeznünk, hogy 1860 után nem rendelkezünk olyan általános, az egész országra kiterjedő kimutatással, amelynek alapján figyelemmel lehetne kísérni az utolsó két elemzett kategóriába tartozó adatok valós alakulását.

A definitív átszervezés jelentősen átförmálta a megyei tisztikarokat. Három fő tendenciára kell felhívni a figyelmet: a provizórium tisztségviselőinek jelentős része nem szolgált tovább, elitcsere történt, és megjelentek az idegen anyanyelvű hivatalnokok. Az elitcsere legszemléletesebben a „Bach-huszár” fogalom írja le; mind a kortársak, mind pedig a szakirodalom beszámolt arról a tényről, hogy az 50-es évek második felében egy új hivatalnok típus jelent meg, ezt nevezték összefoglaló néven „Bach-huszárnak”. Emellett azonban azt is megállapították, hogy az új hivatalnokok döntő részt idegen ajkúak voltak, található ugyan magyar közöttük, de a magyar elem alapvetően háttérbe szorult.

⁹ Szabad György: Az önkényuralom kora. In: Magyarország története X kötetben. Főszerkesztő Kovács Endre. VI./ 1. kötet. Budapest, 1979. 454.; Berzeviczy I. 178.

A Bach-korszak első időszakának tisztikarai, 1851																
	Alkotmányos múlt (%)				Helyi származás (%)				A Bach-korszak utáni alkotmányos szolgálat (%)				A rendszer bukása után véglegesen távozott (%)			
	Ösz-szes	Ve-zető	Közép-vezető	Beosz-tott	Ösz-szes	Ve-zető	Közép-vezető	Beosz-tott	Ösz-szes	Ve-zető	Közép-vezető	Beosz-tott	Ösz-szes	Ve-zető	Közép-vezető	Beosz-tott
Pest-Pilis-Solt	40,8	57,7	81,2	17,4	76,6	77	86	60	14,9	19	15	13	68	65	75	65
Heves és Külső-Szolnok	39	80	60	35	74,3	87,5	77,7	66,6	6,7	0	20	6,4	77,5	87,5	70	77
Borsod	60	50	75	50	55	60	50	54	42,5	30	62,5	35	46,8	50	37,5	50
Baranya	65,5	70	59	100	100	100	100	100	43,8	30	59	50	31	40	23,5	50
Somogy	68	78	66,6	0	71	77	75	0	24	11,1	35,7	0	60	55	57	10
Csanád	64,3	77,7	55,5	40	66,6	55,5	71,4	80	50	37,5	60	50	35,7	25	40	40

A Bach-korszak definitív időszakának tisztikarai, 1856																
	Alkotmányos múlt (%)				Helyi származás (%)				A Bach-korszak utáni alkotmányos szolgálat (%)				A rendszer bukása után véglegesen távozott (%)			
	Ösz-szes	Ve-zető	Közép-vezető	Beosz-tott	Ösz-szes	Ve-zető	Közép-vezető	Beosz-tott	Ösz-szes	Ve-zető	Közép-vezető	Beosz-tott	Ösz-szes	Ve-zető	Közép-vezető	Beosz-tott
Pest-Pilis-Solt	23,5	58	28	12	46,8	50	53	42,8	15	15,7	24	13,8	58	73,7	64	60
Heves és Külső-Szolnok	32	40	24	20	39	57	15,4	50	5,6	0	7,7	6,6	73,6	70	77	73,3
Borsod	35	50	37,5		33	20	33	35,7	29,7	12,5	25	38	48,6	62,5	50	42,8
Baranya	37,8	50	52,6	27	46,5	40	33,3	56,6	30,3	30	42,1	32,4	33	50	42,1	32,4
Somogy	44,6	80	39	39	28,3	22	15,4	35,5	18,2	10	22,2	18,4	59	50	55,5	63,1

Az 1860-61-es év tisztviselői																
	Csak alkotmányos múlt (%)				Szolgálat a Bach-korszakban (%)				ASchmerling-provizóriumban való továbbszolgálat (%)				1861 után véglegesen távozott (%)			
	Ősz-szes	Ve-zető	Közép-vezető	Beosz-tott	Ősz-szes	Ve-zető	Közép-vezető	Beosz-tott	Ősz-szes	Ve-zető	Közép-vezető	Beosz-tott	Ősz-szes	Ve-zető	Közép-vezető	Beosz-tott
Pest-Pilis-Solt	35,5	52,2	38,1	17,2	15,9	21,7	14,5	13,8	15	13	14,5	20	47	34,8	52,7	44
Heves és Külső-Szolnok	88,3	85,7	84,6	90,1	11,6	14,3	15,4	9	2	0	7,7	0	71,6	50	77	78,8
Borsod	14,3	34,7	24	18,4	27	26	30	23	14,4	17,4	14	13	44,1	43,5	34	57,9
Baranya	19,5	50	19	0	38	25	45	36,6	41,3	15	38,1	30	37	50	33,3	33,3
Somogy	40,8	79,1	46,4	16,6	4	4	3,6	4	10,5	12,5	7,1	12,5	55,3	33,3	57,1	75
Csanád	21	40	6,6	12,5	50	40	50	66,6	31,6	26,6	21,4	62,5	31,6	20	57,1	12,5

Az 1863-as év tisztviselői																
	1860-61-es múlt (%)				A Bach-korszakban szolgált (%)				Új ember (%)				A rendszer bukása után nincs adat róla (%)			
	Ősz-szes	Ve-zető	Közép-vezető	Beosz-tott	Ősz-szes	Ve-zető	Közép-vezető	Beosz-tott	Ősz-szes	Veze-tő	Közép-vezető	Beosz-tott	Ősz-szes	Veze-tő	Közép-vezető	Beosz-tott
Pest-Pilis-Solt	23,9	34,8	27	15,5	40	52,2	42	32,7	47,1	34,8	41,9	58,6	87	78,2	83,1	93,2
Heves és Külső-Szolnok	5,7	25	11,1	0	43	75	60	29	50	12,5	34	66	99	87,5	91,6	98,3
Borsod	16,6	47	11	8	31	52,9	32,4	19,4	59	35,3	59,4	69,4	72,2	76,6	62,2	85,5
Baranya	30,4	41,2	39	13,2	34,4	58,8	24,4	34,2	36,4	0	36,6	52,6	63,6	64,7	51,2	63,1
Somogy	13,3	20	15,6	9,3	38,8	66	43,7	25,6	51,1	20	40,6	69,7	45	60	59,4	48,8
Csanád	52	66,6	66,6	36	57,7	83	66,6	40	27	8	13,3	44	53,8	54,5	46,8	57,7

A „Bach-huszárok” képe a legfrissebb kutatások tükrében megváltozott, itt elsősorban Deák Ágnes és Benedek Gábor munkáira kell utalnunk.¹⁰ Saját kutatásaink is alátámasztották azt megállapítást, hogy a „külföldi” hivatalnokok szerepe ugyan növekedett, de a magyarok továbbra is meghatározó elemét adták az önkényuralmi tisztikarnak. Az elvégzett elemzések tükrében a „Bach-huszár” fogalom mögött elsősorban magyar származású személyeket kell értenünk, ők azonban - más vármegyéből áthelyezettekként - szolgálati helyeiken idegennek minősültek. Az elemzett vármegyékben megjelennek ezek a „belföldi” idegenek és adataikból kitűnik, hogy ez a 6 vármegye nemcsak befogadó, hanem egyben kibocsátó is volt. A hajdani alkotmányos szerepvállalás a kinevezési gyakorlatban csak másodrangú szempontnak számított, hiszen ekkor 1848-as hivatalnokok is állásokhoz jutottak, a vezető pozíciókban pedig meghatározó maradt az 1849 előtti szolgálati múlttal rendelkezők szerepe.¹¹ A provizórikus időszak tisztviselőinek egy jelentős része azonban elvesztette állását, ennek okai közül a pályáztatás során támasztott magas szakmai követelményeket (felsőfokú jogi vagy közigazgatási végzettség, német nyelv ismerete) és a hagyományos élettértől távoli munkahely miatti elköltözés szükségességét kell kiemelnünk. Ez a két követelmény eleve lehetetlenné tette az alacsonyabb képzettségű, német nyelvtudással nem rendelkezők és az idősebb, kevésbé mobilizálható személyek alkalmazását. Ezen folyamatok ellenére az elemzésekből kitűnik, hogy a definitív tisztikarok meghatározó csoportját a provizóriumbeliek alkották. Az 1854-es év után tehát a kontinuitás országos szinten figyelhető meg, míg az egyes vármegyék esetében radikális elitcsere zajlott le. A két tendencia azonban csak együttesen juttat közelebb minket a valós folyamatokhoz, hiszen külön-külön egyik segítségével sem lehet leírni a Bach-korszak második felének eseményeit.

(*Az ide vonatkozó, **A Bach-korszak definitív időszakának tisztikarai, 1856 c.** táblázatot ld. az 55. oldalon. A szerk.)

Heves megye kivételével minden megyehatóság vezető kategóriájának meghatározó eleme az alkotmányos hivatali múlttal rendelkező tisztikar maradt, a középvezetők és a beosztottak között azonban egyre magasabb számban jelennek meg a fiatal, hivatali múlt nélküli, a ranglétrán egyre fentebb kapaszkodó új elit tagjai. Emellett - a definitív átszervezés hatására - a helyi származású tisztviselők radikális csökkenését mutathatjuk ki. Hasonlatosan az 1853-as idősíkhöz, itt is jelezni kell, hogy az alkotmányos szerepléshez és a továbbszolgálat pontos adatainak ismertetéséhez nem rendelkezünk megfelelő országos forrással, mivel tudomásunk szerint a Bach-korszak lezárulása után ilyen, a MOL D 188-as fondjához hasonló listát nem vezettek.

¹⁰ Deák Ágnes: „Nemzeti egyenjogúsítás.” Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849-1860. Budapest, 2000. (A továbbiakban: Deák) 164-172; Benedek Gábor: Dzsentrí és Bach-huszár. Társadalomtörténeti vizsgálatok a neoabszolutizmus- és a dualizmus kori tisztviselőkről. Kandidátusi értekezés, Budapest, 1997.

¹¹ Deák 158-163.

A Bach-korszak általános jellemzése után ki kell azonban emelni két vármegyét (három megyehatóságot), melyre az előzőekben ismertetett jellemvonások nem teljesen illettek rá. A Pest-Pilis-Solt vármegyéből megalakított Pest-Pilis és Pest-Solt valamint Borsod megye esetében már a provizórium időszakában döntő átalakulásokat regisztrálhattunk. Ennek okait elsősorban a hajdani „vezérvármegye” esetében tudjuk meghatározni, itt ugyanis az önkényuralmi igazgatás komoly lépéseket tett, hogy a vármegye hagyományosan ellenzéki hivatalnokait új emberekkel váltsa fel. Az elitcsere a legmagasabb szinteken is elérte, így tehát, mint azt megállapítottuk a „vezérvármegye” az önkényuralom „minta-megyehatóságává” vált. Borsod esetében azonban ilyen magyarázattal nem szolgálhatunk, az ötvenes évek elején megfigyelhető nagyarányú kilengések magyarázatához egyrészt még több vármegye adatait kell összevetnünk egymással, másrészt a központi kormánysszervek iratanyagát kell ebből a szempontból vizsgálat alá vennünk.

A tisztikar elemzése során nem foglalkoztunk a nemesség részvételének kérdésével; ezt azért tettük, mert ebből a szempontból az adatbázisunk fejlesztésre szorul, a feltárt több ezer személyt össze kell vetni a nemesi kimutatásokkal, s ezt az igen hosszadalmas munkát egyelőre nem tudtuk elvégezni. Pontos eredményekkel tehát csupán a kutatás későbbi szakaszában tudunk szolgálni. Az ötvenes évek második felében megjelent sematizmusok azonban esetenként utalnak a hivatalnokok nemességére, bár ez az egyedüli forrás nem lehet elegendő az ez irányú vizsgálathoz, adatait azonban tájékoztató jellegük miatt fel lehet használni. Az adatokból annyi jól kivehető, hogy a tisztikarok negyede, egyes esetekben harmada a volt nemességből tevődött össze, ezen túlmenően a nemesi származásúak a magasabb presztízsű állásokban felülreprezentáltak voltak. Azt azonban egyelőre nem tudjuk pontosan megválaszolni, hogy a fennmaradó rész valójában milyen társadalmi kategóriákból származott.

A személyi kartonok alapján elvégzett részletes elemzések során bizonyítottuk, hogy az 50-es évek apparátusában helyet kapó emberek magasán kvalifikáltak voltak, legalább németül beszéltek. (A hivatalnokok széleskörű nyelvismerete gyakran zavarba ejtő a XXI. század embere, kutatója számára.) Az önkényuralmi igazgatás nagy hangsúlyt fektetett a szakszerűen működő „hivatalnokgépezet” megteremtésére, hiszen a centralizált birodalmat a hadsereg mellett ennek a szervezetnek kellett volna összetartania. A rendszer bukása természetesen nem az apparátus működési nehézségei miatt következett be. Meg kell jegyeznünk, hogy munkánk során azt tapasztaltuk, hogy az ötvenes évek szakigazgatási szervei az elemzett korszak legpontosabban működő, munkáját precízen regisztráló, ezért legjobb kutatási feltételekkel rendelkező hatóságai voltak. (A kutató számára a legjelentősebb problémát a hatalmas, gyakran teljesen feldolgozatlan forrásanyag súlypontosása jelenti.)

3. Az 1860-61-es átalakítási kísérlet hatása a vármegyei tisztikarokra

Az 1860-61-es átalakulás általában szakítást jelentett az önkényuralommal, ennek pedig megvoltak a személyi következményei. A választók Pest-Pilis-Solt, Heves és Külső-Szolnok valamint Somogy vármegyében radikális, Baranya és Csanád vármegyében toleráns, Borsodban pedig átmeneti személyi politikát folytattak. Általános jellemző tendencia volt, hogy az idegen származású „Bach-huszároknak” távozniuk kellett az újjáalakult vármegyékből, de a helybeliek gyakran álláshoz juthattak. A más vármegyékből származó magyarok nagyobb arányban kerültek rendelkezési állományba, tehát ténylegesen nem viseltek hivatalt. Ennek az is oka lehetett, hogy miután fiatal korukban elköltöztek szülőhelyükről, olyan politikai közegbe kellett volna visszatérniük, ahonnan évekkel ezelőtt kiszakadtak, ahol esetleg nem rendelkeztek a megválasztáshoz szükséges kapcsolatokkal és az önkényuralom alatti szereplésükről semmilyen bővebb információval sem rendelkezett eredeti lakóhelyük választásra jogosult elitje. Ők kerültek tehát a legnehezebb helyzetbe, hiszen mind a régi, mind az új lakóhelyükön az önkényuralom kiszolgálóit láthatták bennük. Kimutatható, hogy a provizórikus tisztviselők gyakrabban kerültek be az új tisztikarba, mint a definitívek; ez egyrészt annak a következménye, hogy a definitívek között kevesebb volt az idősebb, megfelelő személyes kapcsolatrendszerrel bíró megyei politikus, másrészt pedig a kollektív emlékezet számára a közelebbi szerepvállalás nagyobb súllyal eshetett latba. Jellemző volt ugyan az 1848-49-es tisztviselők visszatérése, de általában csupán a Bach-korszak első szakaszában megfigyelhető részvételi arányban szerepeltek. A különböző időszakokban szerepet vállaló tisztviselők között azonban gyakoriak voltak a személycserék, az azonos százaléértékek más-más személyeket takartak. Az 1860-61-es évben tehát jelentős törés következett be az egyéni karrierekben, ez azonban nem jelentette, hogy minden esetben megszakadtak volna a kontinuitást biztosító kapcsolatok az alkotmányos és az önkényuralmi apparátus között.

(* Az ide vonatkozó, **Az 1860-61-es év tisztviselői** c. táblázatot ld. az 56. oldalon. A szerk.)

Különösen érdekes, hogy csupán egy olyan megyét találunk az elemzettek között, ahol a nem kompromittálódott alkotmányos tisztviselők abszolút meghatározott szerephez jutottak, sőt három vármegyében a Bach-korszakban szolgáltak száma meg is haladja őket. Azokban a megyékben, ahol alacsony az önkényuralmi tisztviselők aránya és ezzel párhuzamosan magas az új emberek száma, kiemelkedően nagy lesz a pályaelhagyók száma. Ennek oka talán az lehet, hogy 1860-61-ben nem elsősorban a rátermettség, a szakmai végzettség alapján válogattak az állásokra, hanem a politikai beállítottság, közéleti szerepvállalás szerint, az ilyen emberek nagyobb arányban hagytak fel a hivatalvállalással. Az 1848-as nemzedék lassú eltűnése pedig az idő előrehaladta miatt plauzibilisnek tekinthető. A vizsgált tisztikarok Baranya és Csanád kivételével minimális kontinuitást mutatnak a provizórium irányába.

4. A Schmerling-provizórium tisztikarai

A Schmerling-provizórium időszakára három általános megállapítást tehetünk: az 1860-61-es tisztviselők visszaszorulása, a Bach-éra elsősorban helyi származású hivatalnokainak visszatérése, és az új emberek jelentőségének megnövekedése mutatható ki. Az alkotmányos tisztviselők háttérbe szorulása tehát általánosan jellemző, de eltérések mutathatók ki az elemzett vármegyék között; ennek alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a provizórium tisztikara vármegyénként eltérő mértékben ugyan, de kimutatható, és egyes esetekben jelentős kontinuitást tudott felmutatni az 1860-61-es év felé. Annak a kérdésnek a végleges tisztázásához, hogy vajon melyik tendencia tekinthető általánosnak további vármegye kutatásokra van szükség. Sajnos a provizórium központi apparátusai korántsem végeztek olyan precíz munkát, mint az az ötvenes években megfigyelhető volt. Általában a Bach-korszakban megkezdett személyi kartonokat vezették tovább, a változásokat azonban nem minden esetben rögzítették. Az újonnan megjelenő hivatalnokokról ismereteink szerint nem készült általános kimutatás, ez megnehezíti a képzettségi és születési adatok elemzését. De akikről sikerült fellelni hivatali életrajzt, azok szinte kivétel nélkül képzett szakértelmiségiek voltak.

(* Az ide vonatkozó, **Az 1863-as év tisztviselői** c. táblázatot ld. az 57. oldalon. A szerk.)

Az 1863-as tisztikarok adatai alapján több lényeges tényre fel lehet hívni a figyelmet: a vármegyék vezető pozícióiban két domináns csoportot találunk, az 1860-61-es és a Bach-időszaki hivatalnokokat (köztük gyakori az átfedés a folyamatos szolgálat miatt). Az új emberek szerepe jelentős, gyakran ők alkotják a számbelileg domináns csoportot, azonban az alacsonyabb beosztásokban fülreprezentáltak önmagukhoz képest, ebből és a feltárt hivatali kartonokból következtethetünk a csoport fiatal életkorára pályakezdetére. A továbbszolgálat szempontjából a nyugdíjkimutatásokon kívül más használható forrással nem rendelkezünk, az itt található adatok csak azt mutatják, be, hogy hány százalék található meg 1867-68-ban a feldolgozott 6 vármegyében, így csupán egy minimális tájékoztatási értéknek tekinthetők.

5. Az alkotmány helyreállítása és a tisztikarok

Az 1867-es választásoknak komoly egzisztenciális következményei lettek a provizórium hivatalnokai számára. Az 1863-as tisztikar többsége ekkor elvesztette állását. Az állásvesztők aránya Heves és Külső-Szolnok vármegyében volt a legmagasabb (98,3 %), Somogyban pedig a legalacsonyabb (44,8 %). Ez azonban ekkor sem jelentette a kontinuitás teljes megszakadását. A feldolgozott források alapján nem tudunk kielégítő választ adni arra a kérdésre, hogy 1867 után mi történt a provizórium tisztviselőinek többségével. A szakirodalom alapján azt valószínűsíthettük, hogy 1867-ben az 1860-61-es tisztikar passzív ellenállásból

visszatérő tagjai jelentek meg tömegesen az újjászervezett alkotmányos megyékben. E feltételezést is jelentősen módosították kutatásaink, az elemzett vármegyékben ugyan jelentős az 1860-61-esek szerepe, de korántsem kizárólagos, hiszen egyetlen vármegyében sem emelkedett arányuk 50 % fölé, sőt Baranya, Csanád és Somogy esetében részvételük elmaradt a provizóriumbeliektől.

Az 1867-es év tisztviselői												
	1860-61-es múlt (%)				A Schmerling-provizórium-ban szolgált (%)				Új ember (%)			
	Ösz-szes	Ve-zető	Közép-vezető	Beosz-tott	Ösz-szes	Ve-zető	Közép-vezető	Beosz-tott	Ösz-szes	Ve-zető	Közép-vezető	Beosz-tott
Pest-Pilis-Solt	40	73,7	41,4	22	11	10,5	14	2	48,6	10,5	44,1	75,5
Heves és Külső-Szolnok	43	53	40	50	3,3	0	3,1	50	35	23,5	40	50
Borsod	42,7	66,6	40	32,2	19	11	17,5	25,8	38,2	33,3	32,5	48,4
Baranya	36	54,8	40	8,8	39	23,5	52,5	31,1	36,3	23,5	20	55,5
Somogy	27,7	64,7	34,1	11,2	38,4	11,8	44	42,6	31,3	23,5	26,8	37
Csanád	49	81,8	58,8	26	53	54,4	47	56,5	21,5	0	17,6	39,1

Lezárásként tehát megállapíthatjuk, hogy az elemzett korszakban nagyarányú átalakulások zajlottak le. Az ötvenes években úgy látszik, ez a folyamat szabályozott, előre megtervezett keretek között haladt és fennmaradt a kontinuitás az alkotmányos időszakok tisztikaraival (kivételt képez ez alól Pest-Pilis-Solt, valamint Borsod 1851-es tisztikara). Az 1860-61-es kurzusváltás törést jelentett ugyan az önkényuralmi hivatalviselők számára, de ez korántsem volt általános érvényű tendencia. A „Bach-huszárok” számára az időleges egzisztenciális válságot az önkényuralom újabb korszaka oldotta meg. A Schmerling-provizórium apparátusát elsősorban új hivatalnokok töltötték be, de a vezető pozíciókban helyet kaptak a helyi származású, vagy az adott vármegyében letelepedett, ötvenes években szolgált magyarok. Mellettük kisebb nagyobb szerepet kaptak az 1860-61-es hivatalnokok is. Idegen ajkú ember azonban elvértve akad köztük. Benedek Gábor kutatásai alátámasztják azt a tapasztalatunkat, hogy elsősorban a magyar nyelvet bírók maradhattak továbbra is az ország hivatalaiban.¹² 1867 újabb jelentős határkö volt a szakapparátus számára, általános érvényű megállapítást itt sem lehet tenni, hiszen nagy eltérés figyelhető meg az egyes vármegyék kinevezési gyakorlataiban.

¹² Benedek 66-67.

5.A Nyugdíjaztatás

A közigazgatási tisztviselők kiegészítés utáni sorsának meghatározásához az egyik lehetséges forrásbázist a nyugdíjaztatással kapcsolatos dokumentumok adják. A nyugdíjügyek feldolgozását nagymértékben megkönnyíti az 1890-ben kiadott *„Kimutatás azokról az állami nyugdíjasokról, akik az 1850-től 1889-ig terjedő negyven évi időszak alatt nyugdíjaztattak és 1889. évi december hó 31. napján nyugdíjilletményüket tényleg még élvezték.”* című munka.¹³ Wekerle Sándor pénzügyminiszter bevezetője szerint, az 1891-es költségvetés tárgyalására készítette el a kimutatást. Az 1870. évi XVIII. és az 1880. évi LXVI. törvénycikk az állami számvevőszék hatáskörébe utalta a nyugdíjasok nyilvántartását és a nyugdíjak fizetésének ellenőrzését, ezért a pénzügyminisztérium elrendelte az adatok kivonatolását és egységesítését.¹⁴

Az elkészített és minisztériumonként osztályozott lista tartalmazza, hogy a hivatalnokok milyen szolgálat után mentek nyugdíjba, felsorolja a tényleges szolgálat alatt élvezett fizetésüket, valamint a beszámított szolgálati éveket, melynél a következő két tényezőt vették figyelembe: kimutatták a törvény szellemében be nem számítandó, de kegyeleti okból mégis beszámított éveket, valamint a szolgálati idő elégtelen volta miatti különbségeket illetve a kegydíjakat. A kimutatásban szerepelnek azok is, akiknek nyugdíját a folyó évben szüntették meg, de nem szerepelnek, kik a nyugdíjilletményüket egy éven át nem vették fel illetve akik meghaltak. Nem tartalmazza az alsóbbrendű állami alkalmazottakat, a napszámosokat, az őrségi állományhoz tartozókat és a különböző államigazgatási szerveknél felvigyázói és munkás minőségben szolgált egyéneket, akiknek nyugdíját az 1885. évi XI. törvénycikk 26 és 27. paragrafusa értelmében meghatározott mérték szerint szabták ki és amit a számvevőszék nem egyénenként, hanem egy összegben vezetett.

Kutatásunk szempontjából különösen fontos, hogy a bevezető tartalmazza a következő mondatot: *„Az 1849. évtől 1867-ig fennállott központi kormányzatban alkalmazott tisztviselők és szolgálók, kinek az alkotmányos állam felállítása előtt már utalványozott nyugdíjai a magyar korona országait jogilag nem terhelik, s mely nyugdíjak fedezésére a magyar kincstár az 1870. évi IX. törvénycikkben meghatározott 23 százalékos részben, csakis mint politikai és méltányossági tekintetből járul, jelen kimutatásba nem vették fel.”*¹⁵ A későbbi nyugdíjak, kegydíjak megállapításánál tehát beszámítottak.

¹³ Kimutatás azokról az állami nyugdíjasokról, akik az 1850-től 1889-ig terjedő negyven évi időszak alatt nyugdíjaztattak és 1889. évi december hó 31. napján nyugdíjilletményüket tényleg még élvezték. Budapest, 1890. (A továbbiakban: Kimutatás)

¹⁴ 1870. évi XVIII. törvénycikk Az állami számvevőszékről. In.: Magyar Törvénytár 1869-1871. évi törvénycikkek. Budapest, 1896. 141-144., 1880. évi LXVI. törvénycikk Az állami számvevőszék belső szervezetről, ügykezeléséről és az állami adósságok ellenőrzésére vonatkozó hatásköréről. In.: Magyar Törvénytár 1879-1880. évi törvénycikkek. Budapest, 1896. 384-389.

¹⁵ Kimutatás I.; 1868. évi XLVII. törvénycikk a közös nyugdíjakról. In.: Magyar Törvénytár 1869-1871. évi törvénycikkek. Budapest, 1896. 500.; 1870. évi IX. törvénycikk az 1849-ik évtől az 1867-ik évig tétleg fennállott központi kormány közgeinek nyugdíjáról. In.: Magyar Törvénytár 1869-1871. évi törvénycikkek. Budapest, 1896. 121-122.

mították az alkotmány helyreállítása előtt letöltött hivatali szolgálati időt is. Mivel a kimutatás kiegészült az árvákra és az özvegyekre vonatkozó összesítéssel, az 1890-ban megjelent munka alkalmas a kiegyezés körüli időszak vizsgálataira is, hiszen a nyugdíjas halála után özvegye, vagy árvája élvezte a férj/apa állami szolgálata után járó jövedelmet, tehát szerepel a kimutatásban. Az örökösök kimutatása azonban jóval kevesebb információt tartalmaz, hiányzik belőle az elhunyt neve és a szolgálat adatai, csupán az utolsó hivatali beosztást és a nyugdíjat tüntetik fel.

Ezen munka alapján megvizsgálhatjuk, hogy a kiegyezést követően milyen számban nyugdíjaztak hivatalnokokat, és a nyugdíjaztatottak milyen szolgálati múlttal rendelkeztek. Emellett a kimutatás részleges feldolgozása során kísérletet tettünk arra, hogy a vármegyei tisztikarokban szereplő hivatalnokok nyugdíjaztatási idejét meghatározzuk. Ennek során az adatbázisunkban szereplő neveket összevetettük a kimutatás névjegyzékével. Ezzel kapcsolatban azonban meg kell jegyeznünk, hogy habár az esetek többségében a személyeket azonosítani lehet, de többször előfordult az, hogy csupán pusztán névazonosságot találtunk, ekkor az adott személyt természetesen nem vettük figyelembe. Sajnos az özvegyeknél és az árváknál a hivatalnok nevét nem tüntetették fel, így ezt az adatbázist a második vizsgálatban nem használhattuk fel.

A minisztériumi összesítők alapján feldolgoztuk az 1868-ig terjedő időszak 836 főre kiterjedő teljes adatállományát. A következő táblázat adataiból világosan látszik, hogy munkánk szempontjából igazából a hatvanas évektől tudunk érdemleges megállapításokat tenni. Ennek oka egyrészt abban jelölhető meg, hogy 1863-ig szinte egyeduralkodó az özvegyek és árvák csoportja, másrészt az ötvenes évekre vonatkozóan olyan kevés adattal rendelkezünk, hogy a valós számokat a mortalitás természetes okai miatt nem tudjuk dokumentálni. A hatvanas évek adatai azonban elfogadhatónak minősíthetők, bár a teljes nyugdíjas állomány szereplésének feltételezése természetesen teljesen megalapozatlan. Az özvegyek és árvák esetében is meg tudjuk állapítani a hivatalnok eredeti foglalkozását, és így a foglalkoztatási kategóriába is be tudjuk sorolni.

Év	Nyugdíjasok, özvegyek, árvák száma	Vezető beosztású	Közép- vezető	Beosztott	Nem közigazgatási alkalmazott	Ebből árva vagy özvegy %	
1833	1			1		1	100
1842	2			1	1	2	100
1843	3		1		2	3	100
1844	3			2	1	3	100
1845	1	1				1	100
1846	1				1	1	100
1847	3		1		2	3	100
1850	6	1	2	2	1	5	83,3
1851	5	2		1	2	3	60
1852	8		2	3	3	7	87,5
1853	4	1			3	4	100
1854	4	1			3	3	75
1855	10	2	3	1	4	8	80
1856	21	4	5	4	8	19	90,5
1857	24		9	4	11	23	95,8
1858	33	1	15	8	9	32	97
1859	29	4	9	4	12	25	86
1860	20	2	8	2	8	18	90
1861	38	3	12	13	10	34	89,5
1862	43	4	13	15	11	36	83,7
1863	47	3	22	17	5	38	80,8
1864	90	14	29	26	21	59	65,5
1865	66	11	25	18	12	51	77,2
1866	104	10	29	41	24	65	62,5
1867	205	41	73	71	20	78	38
1868	65	12	28	19	6	0	
Összesen	836	117	286	253	180	522	

A táblázat adataiból világosan kitűnik, hogy az 1867-es évben jelentősen megemelkedett a nyugdíjba vonultak száma, igazából ezzel dokumentálható, hogy a kiegyezés megkötése a hivatalnoki kar egy jelentős része számára a hivatali pálya befejezését jelentette. Sajnos a nyugdíjba vonultak 38 %-át teszik ki az olyan hivatalnokok, akiknek csak örökösei élvezik az egykori hivatalviselés gyümölcsét és róluk nem állapítható meg, hogy milyen előélettel rendelkeztek.

Az 1867-es év kiemelt fontossága miatt természetesen részletes elemzést érdemel, a listák alapján a beosztási rangnak megfelelően elkülönítve vizsgáltuk meg a hivatalnokokat; elsősorban arra kerestük a választ, hogy hány évi szolgálat után kerültek nyugdíjba, bizonyítható-e az önkényuralmi tisztikarok nagyarányú nyugdíjaztatása.

	Vezető		Középvezető		Beosztott	
Reformkor	12	29,3%	3	4,1%	7	9,8%
1848-1849			1	1,4%		
1849-1853	18	44%	28	38,4%	20	28,1%
1854-1860	2	5%	7	9,6%	21	29,6%
1860-1861						
1861-1867						
Ismeretlen ¹⁶	9	22%	34	46,6%	23	32,4%
Összesen	41	100%	73	100%	71	100%

¹⁶ Ismeretlenként az özvegyek és árvák szerepelnek, hiszen az ő esetükben nem mutatták ki a hozzátartozó pontos adatait.

A táblázat adataiból megállapítható, hogy az 1850-es évek hivatalnokai dominálnak az 1867-ben nyugdíjba küldöttek között. Feltűnő azonban, hogy egyetlen schmerlingi hivatalnok sem szerepel a kimutatásban. Felmerül a kérdés, hogy vajon mi lehet ennek az oka? Az újjászervezett magyar államhatalom átvette őket? Valószínűleg erről lehetett szó, hiszen szolgálatuk alapján az 1860-as években hivatalba léptettek is jogosultak lehetek volna valamiféle jutásra, legalább kegydíjra. Az elképzelhetetlen, hogy egyetlen ilyen ember sem került volna elő 1867-re. Az a megoldás pedig, hogy mind a hivatalnokok, mind pedig az örökösök eltűntek 1890-re, szintén nehezen fogadható el.

A nyugdíjaztatás arányának megállapításához meg kell becsülnünk a vármegyék közigazgatási tisztikarainak összlétszámát. Ez az 1863-as kimutatás szerint, Erdély és Horvátország nélkül 4865 fő volt (nem számítva a 2052 főt kitevő szolgaszemélyzetet).¹⁷ Az 1867-ben nyugdíjba vonultak közül le kell vonnunk a központi kormányzervektől valamint a nem megyei hivataloktól távozott 39 főt. Megállapítható, hogy a kimutatásban szereplő nyugdíjaztatottak 3,4 %-át tették ki az 1863-as hivatalnoki állománynak.

A nyugdíjaztatással kapcsolatosan érdekes megemlíteni a Helytartótanács alkalmazottainak sorsát, bár ők természetesen nem tartoztak a részletesen elemzett kategóriánkba. Wenckheim Béla belügyminiszter 1867. április 27-i irata szól arról, hogy február 20-án a miniszterelnök felkérte, mutassa ki, mi fog történni az erdélyi és magyar központi kormányzervek munkatársaisal, hiszen az uralkodó a február 17-i legfelsőbb kéziratában a miniszterelnök feladatának minősítette a jelentés megtételét. Az április 25-én tartott minisztertanácsban azonban csak előzetes intézkedések történtek arra, hogy meghatározzák, közülük kiket fognak tovább alkalmazni; a végleges intézkedés ekkorra még nem készült el.¹⁸ Ugyanezen a napon Andrássy Gyula utasította Wenckheim Bélát, kérjen fel minden minisztert, hogy a nem alkalmazottak névsorát a minősítési táblákkal együtt küldjék be a miniszterelnökhöz, ahonnan a pénzügyminiszternek átküldik, akinek a feladata, hogy az egyes kategóriák nyugdíjrendszere iránt javaslatot tegyen.¹⁹ A hosszas előkészületek után a volt magyar királyi Helytartótanács alkalmazottait felosztották a minisztériumok között, aminek során figyelembe vették előző beosztásukat és szakértelmüket. A Belügyminisztériumba 93, „Közlekedésügyi minisztériumba” 10, a „Közigazdászati minisztériumba” 17, a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumba 57, az Igazságügy minisztériumba 7 és a Honvédelmi minisztériumba 16 fő került beosztásra. Ennek alapján tehát megállapíthatjuk, hogy a kiegyezés után a magyar kormány megszervezésekor jelentős mértékben támaszkodtak az önkényuralmi időszak szakapparátusára, bennük elsősorban nem a schmerlingi rendszer kiszolgálóit, hanem a nélkülözhetetlen hivatalnokokat látták.

¹⁷ Magyarország tiszti névtára 1863. Pest, 1863.

¹⁸ MOL K 148 6. Csomó III. A tétel 2-4. fólió Magyar kir. belügyminiszteri elnökség 1353/ 1867 Száma: 445 kelte 23

¹⁹ MOL K 148 6. Csomó III. A tétel 1640. 6-7. fólió

Ennek alapján is valószínűsíthetjük a közigazgatási szakembergárdával kapcsolatos felvetésünket; ennek igazolásához, vagy cáfolásához azonban még hosszas alapkutatásokat kell végezni.

Tanulmányunk lezárásaként tehát megállapíthatjuk, hogy az 1850-es évek végéig jelentős kontinuitást sikerült kimutatnunk az egymást követő politikai korszakok között, cáfolni tudtuk az a feltevést, hogy az önkényuralom hivatali gárdája elkülönült volna a 48-as nemzedéktől. Az 1860-61-es választások elitváltást, a kontinuitás megszakadását eredményezték, azonban a Schmerling-provizórium tisztikara újra kettős identitást tudott felmutatni az alkotmányos és az önkényuralmi periódusok felé. A kiegyezést követően nem történt akkora elitváltás, mint 1867-ben, azonban a provizórium tisztviselőinek a sorsát adatainkból nem tudtuk egyértelműen meghatározni. Egyébként minden időszakra jellemző, hogy a továbbszolgálás szempontjából nyitottak az adatok, ugyanis 1861 után nem rendelkezünk alapos és általános kimutatásokkal, így adataink csupán tájékoztató jellegűek. Ezt a hiányt próbáltuk pótolni két forrással, a nyugdíjazások és a minisztériumszervezés dokumentumaival. Mindkét elemzés eredménye azt a feltételezést erősítette meg, hogy azok a hivatalnokok, akikről nem rendelkezünk további információkkal, valahol megtalálták egyéni karrierjük újabb állomását és az önkényuralmi szolgálatuk miatt nem veszítették el véglegesen a bizalmat. Tehát inkább a kontinuitás, mint a diszkontinuitás jellemző a XIX. század közepének magyar hivatali adminisztrációjára, ebből a szempontból tehát felül kell bírálni a passzív ellenállás elméletét.